

In the name of Allah, the compassionate, the merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

سرشناسه : جدید بناب، علی، ۱۳۴۹ -
عنوان و نام پدیدآور : تاریخ اجتماعی شیعیان امامیه از عصر غیبت صغری تا سقوط بغداد / مولف علی جدید بناب.
مشخصات نشر : قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری : ۳۸۲ص: ۵/۱۴×۲۱/۵س.م.
شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۳۱۵-۱۳۸-۵
وضعیت فهرست نویسی : فیبا
موضوع : شیعه امامیه -- تاریخ -- قرن ۹ - ۱۳ ق.
Imamite Shi'ah -- History -- 9 - 13th century*
شیعیان -- تاریخ -- قرن ۹ - ۱۳ ق.
Shi'ah -- History -- 9 - 13th century
شناسه افزوده : جامعه المصطفی ﷺ العالمیه. مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
شناسه افزوده : Almustafa International UniversityAlmustafa International Translation and
Publication center

رده بندی کنگره : BP۲۳۹

مرجع تولید: پژوهشگاه بین المللی المصطفی ﷺ

BP1497

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است

تاریخ اجتماعی شیعیان امامیه از عصر غیبت صغری تا سقوط بغداد

مؤلف: علی جدید بناب

چاپ اول: ۱۴۰۱ ش / ۱۴۴۴ ق

ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ / شمارگان: ۵۰۰ قیمت:

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸ تلفن: ۳۷۸۳۶۱۳۴ ۲۵ ۹۸+

تلفکس: (داخلی ۱۰۵)/۳۷۸۳۹۳۰۵ ۲۵ ۹۸+

◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه راه سالاریه تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ ۲۵ ۹۸+

✉ pub_almustafa ☎ pub-almustafa.ir ✉ miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت ● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری ● ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

تاریخ اجتماعی شیعیان امامیه از عصر غیبت صغری تا سقوط بغداد

علی جدیدبناب

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فرآوری اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی، درگرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعه المصطفی علیه السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

پیش‌گفتار

واکاوی در عرصه تاریخ اجتماعی شیعیان پیشینه‌ای به درازای عمر پیدایش تشیع و گسترش شیعیان در مناطق مختلف دارد. نظر به جایگاه و منزلت شیعیان در پیکره جهان اسلام، شناخت تاریخ اجتماعی شیعیان در عرصه‌های مختلف در قالب پژوهش‌های تاریخی با رویکرد ارائه راهکارهای مناسب جهت ارائه الگو از عملکرد شیعیان، مورد توجه کاوشگران تاریخ اسلامی قرار گرفته است.

در پرتو پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران و جامه عمل پوشاندن به منویات امام و رهبری، عرصه‌ای شگرف برای شناخت اسلام واقعی به جهان بشریت و زمینه‌ای برای شناساندن تشیع در عرصه جهانی به‌ویژه جهان اسلام فراهم گردید. نهادهای علمی و تحقیقاتی، از جمله جامعه المصطفی علیه السلام العالمية، تمام تلاش و همت خود را در جهت استفاده از این ظرفیت عظیم به کار گرفته و زمینه‌های لازم جهت گسترش و معرفی تشیع در سطح بین‌الملل و جهان اسلام فراهم ساخته است.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی علیه السلام در راستای رسالت‌های داخلی و بین‌المللی خود و همچنین پر کردن خلاء پژوهشی در این زمینه در

اواخر سال ۱۳۹۵ تدوین کلان پروژه‌ای با عنوان «تاریخ اجتماعی شیعیان امامیه» را برای پژوهشگران گروه تاریخ و سیره پژوهشکده علوم اسلامی تصویب نمود که دارای سه ریز عنوان برحسب دوره زمانی در قالب «تاریخ اجتماعی شیعیان امامیه از غیبت صغری تا سقوط بغداد»، «تاریخ اجتماعی شیعیان امامیه از سقوط بغداد تا ظهور صفویه» و «تاریخ اجتماعی شیعیان امامیه از ظهور صفویه تا معاصر» بود. اثر حاضر به محور نخست (تاریخ اجتماعی شیعیان امامیه از غیبت صغری تا سقوط بغداد) پرداخته است که فاضل ارجمند حضرت حجه الاسلام جناب آقای علی جدید بناب تدوین آن را برعهده گرفت.

این پژوهش در صدد ارائه تصویری روشن از تاریخ اجتماعی شیعیان امامیه در قالب حیات فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است. مولف محترم، ضمن بررسی اجمالی جغرافیای انسانی و جمعیتی شیعیان در آن مقطع، نمادها و مصادیق حیات فرهنگی مذهبی، اجتماعی سیاسی و اقتصادی شیعیان را مورد واکاوی قرار داده‌اند.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ ضمن تقدیر از تلاش محقق گرامی، از عنایت ریاست محترم پژوهشکده علوم اسلامی حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر عزالدین رضائزاد، ناظر علمی اثر جناب دکتر سیدرضا مهدی نژاد، ارزیاب علمی اثر جناب آقای دکتر محمدرضا ضیایی و نیز از همکاری بخش‌های مختلف جامعه المصطفی ﷺ که امکان چاپ و نشر این پژوهش را در قالب یک کتاب فراهم کرده‌اند، تشکر و قدردانی می‌نماید.

فهرست

۱۱	مقدمه
۱۵	فصل اول: کلیات تحقیق
۱۵	طرح تحقیق
۱۵	۱. تعریف و تبیین موضوع
۱۷	۲. پیشینه تحقیق
۱۹	۳. سوالات اصلی و فرعی
۲۰	۴. اهداف و ضرورت‌ها
۲۱	مفهوم‌شناسی
۲۱	۱. تاریخ
۲۴	۲. تاریخ اجتماعی
۲۵	۳. شیعه
۳۱	۴. شیعیان امامیه
۳۲	۵. غیبت صغری
۳۴	نگاهی اجمالی به تاریخ شیعه
۳۷	سقوط بغداد
۴۰	عصر غیبت صغری (۲۶۰ - ۳۲۹ قمری)
۴۳	فصل دوم: جغرافیای انسانی و جمعیتی شیعیان
۴۸	شبه جزیره عربستان

- عراق ۵۰
- شام و مصر ۵۶
- افریقیه و اندلس ۵۷
- ایران ۵۷
- خاتمه و جمع بندی ۶۷
- فصل سوم: حیات فرهنگی و مذهبی ۶۹
- حیات مذهبی ۷۰
۱. مراسم عزاداری ۷۰
- الف) عزاداری شیعیان قبل از عصر آل بویه ۷۱
- ب) عزاداری شیعیان در عصر آل بویه ۷۲
- ج) عزاداری شیعیان بعد از عصر آل بویه ۷۸
- د) عزاداری مردم مصر در دوره فاطمیان و ایوبیان ۸۱
۲. انتظار ۸۲
۳. زیارت (اهل بیت علیهم السلام)، سادات، امام زادگان و اولیاء الهی) ۹۱
۴. احترام به سادات زمینه هجرت آنان به ایران ۹۷
۵. نقابت ۱۱۶
۶. اعیاد و جشن های شیعیان ۱۲۲
۷. اقامه نماز جمعه ۱۳۳
- حیات فرهنگی شیعیان ۱۳۶
۱. حیات علمی ۱۳۶
- الف) عالمان شیعه ۱۳۷
- ب) تعاملات علمی عالمان شیعه و معتزله ۱۴۶
- ج) مراکز علمی ۱۵۸
- د) مراجع علمی ۱۷۵
- ه) مکاتب علمی ۱۸۲
۲. حیات فرهنگی تمدنی ۱۸۷

- الف) زنان ۱۸۷
- ب) معماری ۱۹۱
- ج) هنر ۲۰۸
۳. آداب و رسوم ۲۱۶
- الف) تغذیه و خوراک ۲۱۶
- ب) پوشاک ۲۱۸
- ج) بهداشت و تندرستی ۲۳۳
- د) سرگرمی و تفریحات ۲۳۷
- خاتمه و جمع‌بندی ۲۴۱
- فصل چهارم: حیات اقتصادی ۲۴۵
- مشاغل ۲۴۵
۱. کتابت ۲۴۹
۲. مشاغل درباری ۲۵۱
۳. کشاورزی ۲۵۲
۴. دامداری ۲۵۴
۵. تجارت ۲۵۴
۶. صنعت ۲۵۸
- الف) نساجی ۲۶۲
- یکم: جبال ۲۶۷
- دوم: خراسان ۲۶۸
- سوم: فارس ۲۷۱
- چهارم: کرمان ۲۷۴
- پنجم: خوزستان ۲۷۴
- ششم: طبرستان ۲۷۶
- هفتم: رحاب ۲۷۸
- هشتم: ترکستان ۲۸۰

- ۲۸۲ _____ (ب) قالی بافی
- ۲۸۹ _____ معیشت
- ۲۹۳ _____ وجوہات شرعی و جایگاه آن در وضعیت اقتصادی شیعیان
- ۲۹۹ _____ وقف و جایگاه آن در حیات فرهنگی شیعیان
- ۳۰۳ _____ خاتمه و جمع بندی
- ۳۰۷ _____ فصل پنجم: حیات سیاسی اجتماعی
- ۳۰۸ _____ کیفیت رفتار عباسیان با شیعیان در عصر غیبت صغری و بعد از آن
- ۳۱۴ _____ نگاه شیعه به حیات سیاسی و حکومت
- ۳۱۵ _____ دولت های شیعی در روند حیات سیاسی شیعه
- ۳۱۸ _____ تعامل شیعیان با حکومت های وقت
- ۳۲۴ _____ تعامل شیعیان با هم کیشان و پیروان سایر مذاهب و ادیان
- ۳۲۵ _____ ۱. تعامل شیعیان با هم کیشان
- ۳۳۱ _____ ۲. تعامل شیعیان با پیروان سایر مذاهب اسلامی
- ۳۳۴ _____ منازعات محلی بین شیعه و اهل سنت
- ۳۳۶ _____ خاتمه و جمع بندی
- ۳۳۹ _____ نتیجه گیری
- ۳۴۳ _____ منابع
- ۳۴۳ _____ الف) کتاب ها
- ۳۸۰ _____ ب) مجله ها

مقدمه

دین مبین اسلام از صدر تاکنون، تاریخ پر فراز و نشیبی را پشت سر گذاشته و شیعیان، در شکل‌گیری کیفیت این تاریخ سهمی بسزا داشته‌اند. تاریخ اجتماعی بخش مهم و حائز اهمیتی از تاریخ تشیع را شامل می‌شود که در این بخش از تاریخ، نقش شیعیان دارای برجستگی مضاعف می‌باشد. تاریخ اجتماعی که به نوعی رونمایی از ایفای نقش مردم شیعه در ابعاد مختلف است و نسبت به سایر عرصه‌های تاریخی که برجستگی نقش دولت‌ها و حکومت‌ها بیشتر بوده و نقش مردم چندان مورد عنایت قرار نگرفته است، متفاوت خواهد بود.

نگاشتن موضوعاتی در راستای تبیین تاریخ اجتماعی شیعیان امامیه، می‌تواند فصلی نو در شناساندن تشیع در گستره وسیع قلمداد شود چرا که توجه دادن به حیات فرهنگی، مذهبی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی شیعه، بستری مناسب برای شناسایی نقش عموم شیعیان اثنی عشری در این عرصه‌هاست و چه بسا زمینه را برای معرفی شیعه ناب در ابعاد وسیع آن مهیا می‌سازد. در این راستا برای بررسی دقیق و علمی این مهم، کاویدن در عرصه جغرافیای انسانی و جمعیتی شیعیان، امری بس ضروری و لازم است.

حیات فرهنگی مذهبی، بخش قابل توجهی از تاریخ اجتماعی شیعیان امامیه را در برمی‌گیرد که در این قسمت، حیات مذهبی شامل مراسم عزاداری، انتظار، زیارت، نقابت، اعیاد و جشن‌های اسلامی و اقامه نماز جمعه و مواردی از این قبیل می‌باشد که در مراسم عزاداری به عزاداری شیعیان قبل از آل بویه، در عصر آل بویه و بعد از آن و نیز عزاداری شیعیان در دوره فاطمیان و ایوبیان پرداخته می‌شود. در بررسی حیات علمی شیعیان امامیه، به نقش عالمان شیعه در این زمینه، مراکز علمی شیعه، مراجع علمی، مکاتب علمی و مدارس علمی شیعیان توجه داده می‌شود. در حیات فرهنگی تمدنی نیز به نقش خانواده و نیز در عرصه تمدنی به هنر و معماری پرداخته می‌شود. در نهایت در بخش آخر این فصل به آداب و رسوم شیعیان اعم تغذیه و خوراک، پوشاک، بهداشت و تندرستی و سرگرمی و تفریحات توجه می‌شود.

در کنار حیات فرهنگی، حیات اقتصادی شیعیان نیز از اهمیت خاصی برخوردار بوده و از مولفه‌های همچون: مشاغل که بر دارنده شغل کتابت، مشاغل درباری، کشاورزی، دامداری، تجارت و صنعت بوده، معیشت، وجوهات شرعی و جایگاه آن در وضعیت اقتصادی شیعیان، وقف و جایگاه آن در حیات فرهنگی شیعیان سخن گفته می‌شود. همچنین در حیات سیاسی اجتماعی شیعیان، نقش سیاسی عباسیان و کیفیت برخورد با شیعیان در عصر غیبت و بعد از آن، حکومت از منظر شیعه، دولت‌های شیعی، تعامل شیعیان با حکومت‌های وقت، تعامل شیعیان با هم‌کیشان و پیروان سایر مذاهب اسلامی مورد کاوش قرار می‌گیرد.

در پایان لازم می‌دانم مراتب سپاس و قدردانی خویش را نسبت به

همه عزیزانی که در به ثمر رسیدن این اثر تلاش نموده‌اند، ابراز دارم، به‌ویژه مسئولان و دست‌اندرکاران پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ، مدیریت محترم پژوهشکده علوم اسلامی جناب حجت‌الاسلام دکتر عزالدین رضا نژاد، ناظر علمی پروژه جناب دکتر سیدرضا مهدی نژاد و ارزیاب علمی جناب دکتر محمدرضا ضیایی که در طول تدوین اثر، بنده را مدد رساندند.

علی جدید بناب